

Szapolyai (I.) János szlavóniai uralma 1526–1530

A mohácsi csatát követő polgárháborús esztendőik eseményeiről számos munka áll rendelkezésünkre, melyekben a szlavóniai történekekről is olvashatunk. Ennek az előadásnak nem lehet célja ezek összegyűjtése, hiszen az adatok országos kontextusból való kiragadása értelmetlen vállalkozás, Szlavónia csak a Magyar Királyság történetében értelmezhető, ahogy ezt Barta Gábor 1995-ben, a szlavóniai hadszíntér 1526–1528 közötti eseményeiről publikált tanulmánya világosan bizonyította. Illeszkedve Barta Gábor említett, illetve más e tárgyban született műveihez, most az alábbiakra keresem a választ: 1. Szapolyai Jánosnak mikorra sikerült kiépíteni a saját uralmi rendszerét Szlavóniában, 2. hogyan is működött valójában ez a kormányzás, 3. kik alkották támogatóinak körét. A referátum másik felében pedig mindezeket továbbgondolva arra próbálok választ adni, hogy milyen mértékben tudta befolyását érvényesíteni a tartományban, és minek következtében, mikorra erodálódott a hatalma a Magyar Királyság délnyugati részében. Ezek alapján a fő kérdésem az, hogy hol húzódott Szapolyai János Magyar Királyságának délnyugati határa, és ez alapján mennyire tekinthetjük Szapolyai (I.) János államát egy központi akarat által irányított egységes territóriumnak.

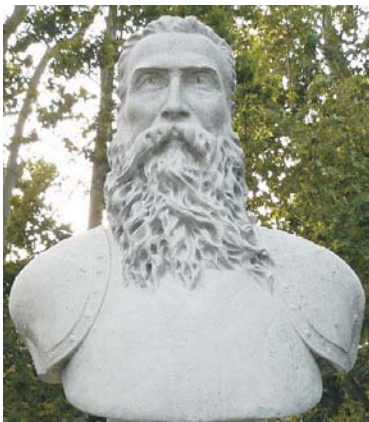
Szapolyai Jánosnak délvidéki származása ellenére alig voltak családi birtokai Szlavóniában, csupán a Körös megyei Zelinát mondhatta magáénak. A térségben inkább a tartomány határain kívül eső Pozsegában voltak szilárdabb bázisai, elsősorban a kővári uradalomnak köszönhetően. Rokoni és familiáris kapcsolatokat is csupán ezeken a szolid uradalmakon keresztül tudott kiépíteni. Így került kapcsolatba garazdinci Garázda Miklóssal, aki zelinai várnagy és pozsegai alispán is volt, akinek a Mihály nevű rokona 1501–1515 között Körös vármegye szolgabírájaként tevékenykedett, a családnak pedig szintén ebben a megyében feküdt Plavnica nevű castelluma. A Szapolyai családba bekerülő másik familiáris horzovai Tompa Mihály, 1507-ben szlavóniai adószedő volt, akinek ugyancsak Körösben feküdtek kisebb birtoktestei. Mivel Miklós és Mihály a mohácsi csata idejére már elhaltak, így ők sem támogathatták a vajdát a trón megszerzésében. Az azonban jelzésértékű, hogy Szapolyai lehetséges támogatói köre a kismemesi rétegből rekrutálódott, a tehetősebb köznemesség, illetve a szlavón nagybirtokosok között nem volt olyan, aki 1526 előtt a szolgálatában állt volna. Szapolyainak tehát ezek támogatása nélkül kellett megszereznie a Szlavónia fe-

Szapolyai János.
Erhard Schön fametszete

letti fennhatóságot. Ez 1526 végére megtörtént, a tartomány szinte teljesen egyöntetűen és különösebb ellenállás nélkül elismerte törvényes uralmát. A vármegyei nemesség mellett az egyházi társadalom hangadó része és a legfontosabb nagybirtokosok egyaránt felsorakoztak mögötte. Ez az eredmény nem meglepő, hiszen országosan hasonló folyamatok játszódtak le, az itteni siker azonban nem Szapolyai aktivitásának gyümölcse: személyesen nem jelent meg a tartományban, ahol familiárisai befolyására sem támaszkodhatott, és a pártépítésre utaló első irat is csupán október végén keletkezett, amelyben Szapolyai a Körös vármegyei befolyásos előkelőt, Kasztellánffy Jánost igyekezett megnyerni a maga számára.

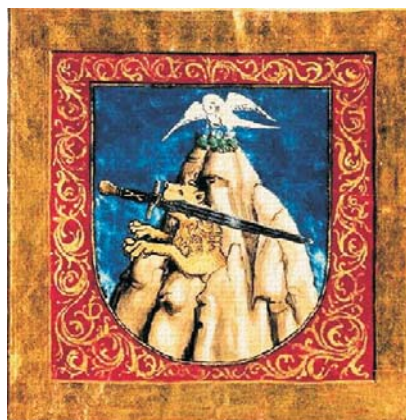
Szapolyaival ellentétben Ferdinánd főherceg jóval határozottabban látott neki jogigénye elfogadtatásának, már szeptember 8-án követeket küldött a szlavón rendekhez, miközben a szomszédos horvát nemesség támogatását is élvezte.

Frangepán Kristóf mellszobra
Zágrábban

A köznemesség mellett a szlavóniai előkelők megnyerésével is számolt, Batthyány Ferenc mellett Tahy János, a vranai perjelség kormányzója és Erdődy Simon zágrábi püspök neve is felkerült arra a listára, amelyen a megnyerhető nagybirtokosok szerepeltek. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Frangepán Kristóf, akinek keze alatt a legnagyobb érintetlen haderő állomásozott a tartományban, Ferdinánd zsoldjában állt, úgy már inkább meglepő a Habsburg főherceg erőfeszítéseinek sikertelensége.

Szapolyai kezdeti sikereinek a kulcsa több okra vezethető vissza. Egyrészt Ferdinándot nem különösebben kedvelték, a köznemességben kimutathatóan jelen volt a már Kubinyi András által feldolgozott németellenesség, és ez nagyban megszabta a közhangulatot. Másrészt Ferdinánd már szeptember elején kelt irataiban is az örökösödési jog alapján kérte uralma elismerését, cserébe pedig az ország határainak megőrzését kínálta. A beszámolók alapján a nemesség ezt túlzónak érezte, és úgy vélték, hogy először szerezze vissza a töröktől az országot, a szabad királyválasztás jogának kétségbevonását pedig különösen nehezményezték. Harmadrészt az itt élőknek erősen érdekében állt az interregnum okozta bizonytalanság megszüntetése. Zágráb és Varasd megyékről már november elején az a hír járta, hogy ahhoz állnak, akit előbb megválasztanak. Szapolyai megkoronázása végül döntőnek bizonyult, ennek hírére az addig hezi-

A Batthyányak 1500-ban
adományozott címere

táló nagybirtokosok, Erdődy Simon és Frangepán Kristóf is hűséget fogadtak az uralkodónak. Erdődy maga mögött tudhatta a zágrábi püspökség jövedelmeit, befolyása már eddig is meghatározta Szlavónia irányítását, hiszen 1525-ben az ő ellenállásán bukott meg Tahy János báni kinevezése. A püspök kiterjedt familiárisi hálózatán keresztül, magánföldesúri csapatai segítségével mindenben rajta tartotta a kezét, a támogatása nélkül nem lehetett a tartományt konszolidálni. Frangepán más helyzetben volt, neki Szlavóniában nem voltak birtokai, őt a Mohács utáni kétségbeesett reménykedés hullámai emelték magasra, amikor katonai képességei és hadereje miatt Szlavónia, Pozsega és Somogy – bizonytalan jogkörű – védelmezőjének választották a kaproncai gyűlésen, és még hadiadót is ajánlottak meg a számára, miközben Batthyány Ferenc személyében volt törvényes bánja a tartománynak. Szapolyai mellett szóltak a határ menti események is, ugyanis még november 11-e előtt a Szapolyai hívének számító Cserni Jován visszavette Cserög várát, Berisló István rác despota pedig Bánmonostort szállta meg, és már a Száván való átkeléshez kért segítséget. A tapasztalt katona hírében álló Szapolyai királlyá koronázása felcsillantotta a reményt Szlavónia számára, hogy az ország egységét fenntartva sikerül megóvni a határokat.

A szlavóniai konszolidációt megkönnyítette, hogy Szapolyai belföldön a megbékélésre törekedett, és szívesen látta udvarában ellenfele egykori híveit. Láthatóan úgy vélte a koronázás utáni hetekben, hogy Ferdinánd nem fogja megtámadni, és egyedüli uralkodóként irányíthatja az országot. November 25-én kinevezte Frangepán Kristófot bánná, aki egyben megkapta az országos főkapitányi posztot is, Erdődy Simon pedig egri püspök lett. Személyükben a tartományban komoly befolyással bíró arisztokraták kerültek országosan fontos pozíciókba, ezzel Szlavónia Szapolyai egyik legfontosabb bázisává vált. November végén Mária királyné már arról panaszkodott Batthyány Ferencnek, hogy gersei Pethő Tamás varasdi ispán – egyébként Batthyány embere – Frangepán Kristóf számára szedte be birtokain a megszavazott hadiadót, a szlavóniai harmincadhelyeket pedig zökkenőmentesen vette birtokba Horváth Mihály, Thornallyai Jakab kincstartó embere, aki Zágrábból irányította hivatalát. Ezek alapján kijelenthető, hogy még Varasd vármegyében is, ahol a Ferdinánd-párti Báthori István nádor komoly befolyással rendelkezett, és Batthyány Ferenc eredetileg Frangepán jelöltjével szemben választotta ispánná Pethőt, sikerült Szapolyai hatalmát elfogadtatni.

I. (Habsburg) Ferdinánd.
Id. Hans Bocksberger festménye

A konszolidáció sikerében az is közrejátszott, hogy Szapolyai nem közvetlenül, hanem Frangepán Kristófon keresztül gyakorolta a hatalmat, ezáltal a központi kormányzat befolyása minimálissá vált Szlavóniában.

Szapolyai szlavóniai hatalma három pilléren nyugodott: törvényes megválasztása és megkoronázása, a polgárháború elkerülésének és a törökök elleni sikeres védekezés reménye, továbbá Frangepán Kristóf, valamint az államigazgatásba beemelt más helyi nagybirtokosok hűsége. Az év elején mindez elegendőnek bizonyult, hogy a János király parancsára Dombrón összegyűlt rendek, valamint alsó-lindvai Bánffy János és vingárti Kesserű Mihály királyi követek előtt beiktassák Frangepánt a báni hivatalba, Hobetics Boldizsár – Erdődy familiárisának – személyében ítélőmestert válasszanak – mindezt a középkorban már megszokott módon, majd az új bán hadiadót vessen ki a tartomány lakóira. A következő néhány hónapban zökkenőmentesen az uralom kiépítése folytatódott, igaz, ez soha nem jelent teljes lefedettséget, elsősorban Varasd vármegyében továbbra sem jöhetett létre János királynak dolgozó apparátus. A lehetőség csírája azonban adva volt, ugyanis Poszedarsky István zágrábi kanonok, Erdődy Simon vikáriusa sikerrel szedte be 1528-ban a tizedet a vármegyéből, azaz az egyházi közigazgatásnak megvolt ehhez a kellő hatékonysága.

Szapolyainak kezdetben nem okozott problémát, hogy lemondott Szlavónia közvetlen irányításáról, mert nem tudunk olyan szlavóniai nagybirtokosról, aki nyíltan szembefordult volna vele, kezdeti törökellenessége pedig tetszett a szlavóniai nemességnek. A tavasz folyamán Frangepán komoly birtokadományokban részesült, megszerezte az elárvult Kanizsai birtokokat, és ezek bevételeiből igyekezett gondosan ellátni a határvédelmi feladatait, és biztosította a tartomány nyugati határait. Tervbe vette az osztrák tartományokba való betörést, és a Báthori-birtok Varasd ostromát, ám Szapolyai parancsára elállt a hadjárattól. Seregeivel inkább Pekry Lajos birtokait, így Kustyelorc, Raszinya és Petrovina várakat, valamint a Tahy János kezén levő Pekrec és a Kasztellánffy család tulajdonában álló Szentlélek erősségeket foglalta el. Az igazságszolgáltatás helyreállt, de a pénzügyigazgatásban nem sikerült előre lépni, és a nyárra komoly fizetési problémák léptek fel.

Éppen amikor az események megmutatták Szapolyai hatalmának törékenységet. Ferdinánd környezetében ugyanis valamikor január közepén eldöntötték, hogy akár fegyveres úton is érvényt szereznek a Habsburgok jogigényének. A tervekben kitüntetett szerep jutott Szlavóniának, amit az osztrák katonai hadvezetés semmi esetre sem hagyhatott Szapolyai kezén. Ennek érdekében megkezdődött a legfontosabb nagybirtokosok megkörményezése, és követség indult a határ menti bégekhez is, hogy rávegyék őket a Szapolyai elleni akciókra. János király hírszerzésének csődjét mutatja, hogy ebből semmit sem érzékelt a központi kormányzat, és 1527 nyarán még Erdődy Simon csapatait is Budára rendelték. Ez idő alatt Frangepán is gyakran tartózkodott Szenticsnyákon, azaz Szlavóniában nem számítottak komolyabb problémákra.

Ferdinándnak azonban szívós munkával és hatalmas ígéretekkel sikerült a maga pártjára állítani a Varasd megyében több váruraladalommal bíró Keglevics

Pétert és a Körös megyében befolyásos Kasztellánffy Jánost. Mária királyné az utóbbit, mint hű familiárisát, száz lovas kapitányának nevezte ki. Ferdinánd szlavóniai hatalmát erősítette Beriszló István szerb despota, valamint a horvát Karlovics János is, aki a nyárra már három stratégiaileg fontos várat (Medvevár, Rakonok és Lukavec) bírt Zágráb, illetve Körös megyében, és ezzel komoly befolyást szerzett a tartományban. Mellettük bizonyíthatóan Ferdinánd oldalán állt júliusra Móre László is, aki Újlaki Lőrinc egykori birtokainak a megszerzésével Pozsega legnagyobb birtokosává vált. A nagy kérdés Batthyány Ferenc pártállása, aki a források szerint legkésőbb július elején felbukkant Szapolyai mellett a királyi tanácsban és birtokadományt is kieszközölt az uralkodótól. Mindez azonban nem tartott sokáig, ugyanis Ferdinánd nyári támadása Szlavóniában is felszámolta Szapolyai uralmát. Ez nem ment könnyen, ám Batthyány újbóli pártváltása, Frangepán Varasd ostromakor bekövetkezett halála és Szapolyai Budáról való kiszorulása miatt János számára a tartomány elveszett.

Mindez azonban nem jelentette automatikusan Ferdinánd uralmának kiteljesedését. Nem érték komoly retorziók Szapolyai híveit, egyedül János király Zelina nevű vára és Bánffy János több birtoktete cserélt gazdát, így például Verőce várát és egyben a vármegye ispáni címét Karlovics János bán kapta meg, de a többséghez hasonlóan ez sem realizálódott. Sőt Erdődy Simon, Erdődy Péter, Tahy János és a többi Szapolyai-párti nagyúr birtokai érintetlenek maradtak. A Ferdinánddal szemben bizalmatlan főúri csoportok a katonai vereség ellenére továbbra is megtartották befolyásukat, Markos Péter pozsegai ispánt például Ferdinánd is megerősítette hivatalában. A szlavón nemesség elfogadta a Frangepán halálával és Szapolyai vereségével kialakuló helyzetet, ám ez nem jelentette azt, hogy teljesen behódolt volna az új uralkodónak.

Sőt az Erdődy Simon vezette kör az év első hónapjaiban Velencével próbált meg kapcsolatokat kiépíteni. Ez egybevágott a Lengyelországba menekült Szapolyai elképzeléseivel is, aki ugyancsak az adriai államtól próbált meg pénzügyi segítséget szerezni. Egy április 13-án kelt velencei beszámoló szerint Erdődy Simon társai nevében azt ajánlotta a vele titokban találkozó Daissoli Herkules velencei követnek, hogy ha a Signoria megvédi őket a németektől és a törököktől, akkor hajlandóak neki meghódolni, azonnal átadnak tizenöt szlavóniai várat, valamint kiállítanak háromezer lovast és kétezer gyalogost, amennyiben a városállam garantálja a háromforintos fizetésüket. Nem tudjuk, mennyi

A Keglevicsék címere

valóság tartalma volt a követ által lejegyzettnek, de a püspök akciója kísértetiesen hasonlított Szapolyai próbálkozásaihoz, és könnyen kiolvasható belőle a török és a német szupremácia egyöntetű elutasítása.

Úgy érzem, ez utóbbi meghatározás a két párt közötti különbség kulcsa. A Ferdinánd oldalára állók az oszmán, míg a Szapolyait választók az oszmán és a Habsburg fennhatóság elhárítását várták el királyuktól. Ennek következtében volt sikertelen Ferdinánd uralma Szlavóniában 1528-ban, ugyanis éppen a török támadásoktól nem tudta megvédeni alattvalóit. Jajca eleste után ugyanis egy új török határzóna alakult ki néhány hónap alatt, és Sokol, Jezero, Greben, Zvecsaj, Levacs, Krupa és Banja Luka stb. frissen meghódított váraiban állandó oszmán katonaság állomásozott, amelyek betörései ellen tehetetlen volt a bécsi kormányzat. A Ferdinánd által kinevezett bánok, Batthyány Ferenc és Karlovics János hatalma továbbra is eltörpült Erdődy Simon befolyása mellett, aki miatt végül is Batthyány lemondott a tisztségéről, miután nem tudta a török elleni védekezésre mozgósítani a szlavón rendeket. Ennek okairól így írt: Szapolyai „(Az) aki kezdetektől fogva mindegyik urával szemben ellenséges és nyakas volt, aki felkavarta és most is felkavarja az emberek és nemesek lelkét, megtiltotta [ti. a nemeseknek], hogy idejöjjenek, és ez senki más, ahogy én hiszem, csak a zágrábi püspök, mert ő kezdettől fogva ellensége volt öfelségének, és most is az. Körülbelül mintegy 500 lovas volt itt, akik viszont nem akartak öfelségének engedelmessé válni. Ugyanis mindenki félt az ő tekintélyét, mikor az első volt az itteni urak közül, aki sem személyesen nem jött ide, sem embereit nem küldte. Így mások is azt tették, amit ő. Hiszem, hogy ha Szapolyai hatalma miatt kellett volna jönni, nem tagadta volna meg az elindulást, és másokat is erre biztatott volna, és ahogy tetteiből észrevehetem, most is készen áll Szapolyai mellett felkelni. Visszaemlékezhet öfelsége, hogy mit tett ő Lajos király idejében Tahy János ellenében. Nem engedte neki a királyi akarat ellenében sem a báni hatalmat tartani. Most mivel pedig, mivel őt követik, öfelsége nem csupán egy embert, de az egész királyságot elveszíti.” Az ő embere volt az ítélmester, hívei köréből került ki a szolgabírói kar nagy része. Ferdinándnak csak állandó idegen katonai jelenléttel sikerült fenntartani a hatalmát a tartományban, ami azonban összeomlott az 1529. évi szultáni hadjárat során.

Jajca vára és óvárosa

Szapolyai a Bécs elleni hadjáratával egy időben – ha oszmán fegyverek élén is – visszatért, és kisebb hatékonysággal, mint 1526 végén, de helyreállította az ország egységét. Ez azonban pirruszi győzelem volt, hiszen hatalmának egyik utolsó pillére, a törökellenesség és az ország egységének ígérete veszett el, és hiába nyilvánították a körösi gyűlésen megjelent nemesek egy akarattal Szapolyait királyuknak, hiába nevezte ki János Erdődy Simont december 12-én horvát–szlavón bánná, a szulejmáni hadjárat eseményeiből kiderült a kortársak számára, hogy a török szövetség sokkal veszélyesebb az országra nézve, mint azt korábban gondolták. A visszavonuló szultán ugyanis elrendelte Eszék kiépítését, hogy onnan Szlavóniát és a Dunántúlt egyaránt ellenőrizni tudja. Emellett helyőrség került a Duna melletti Bácsba is, ezzel elveszett a Szerémség visszaszerzésének le-

hetősége, a Száva-parti Kobas pedig állandó fenyegetést jelentett dél felől. Az oszmán politika irányváltása miatt Szapolyai minden mozgásteret beszűkült, és ezt a következő hónapokban hívei közül is mind többen érzékelték. Ezért Szapolyainak nem sikerült teljes győzelmet aratnia, sőt inkább csökkent a presztízse a szlávön nemesség között, miután belátták, hogy védelmet tőle sem várhatnak. Az 1529. évi hadjárat azonban megmutatta Ferdinánd gyengeségét is. Szlavónia valójában 1527–1529 között terra incognita maradt a Habsburg-adminisztráció számára, ahol nem tudott adót beszedni, mozgósítani, és elképzeléseit megvalósítani. Ez azonban Szapolyaira is igaz, akinek hatalma a központi kormányzat gyengesége miatt alattvalói hűségén és territoriális hatalmán nyugodott. Az oszmán vazallusi státus azonban nem felelt meg János híveinek sem, és a felerősödő török fenyegetés egy táborba terelte a szlavóniai nemesség jelentős részét. 1530 elejétől Szapolyai uralma teljesen formálissá vált, apparátus híján az uralkodó nem tudta többé kontrollálni az itteni eseményeket. Bár a későbbi években, egészen Erdődy Simon 1534-ben bekövetkezett átállásáig Szapolyai szlavóniai pártjáról beszélnek a források, ez azonban valójában inkább névleges, a tartomány továbbra is senki földjének számított, míg nem a szlávön nemesség többéves polgárháború után fokozatosan Ferdinánd mögött sorakozott fel, aki megkezdte a tartomány pénzügyi, közigazgatási és hadügyi reformjait, és ezzel minden téren meghaladta Szapolyai (I.) János uralmi rendszerét.

A referátum elején megfogalmazott kérdésre összefoglalóan az alábbi választ adhatjuk: 1. Szapolyai 1526 végére szilárdan uralta a tartományt, hatalma csúcspontja 1527 tavaszára, a Habsburg-hadjárat megindulása előtti hónapokra tehető. 2. Hatalmát hívein, elsősorban Frangepán Kristófon és Erdődy Simonon keresztül gyakorolta, ezzel valójában nagyon tág teret engedett a szlavóniai belpolitikai törekvéseknek. Itt kell megemlíteni, hogy a két legjelentősebb város, Zágráb és Varasd soha nem került szilárdan a kezébe, a Szapolyai-adminisztráció inkább Csázmán és Kaproncán működött. Ennek következtében azonban kicsúszott a kezéből a szlávön harmincadok felügyelete, nem számolhatott a városok adóival, és valójában adószedésről sincsen tudomásunk 1527 tavaszától. Eddig úgy tűnik, de lehet, hogy újabb források ezt az állítást majd módosítják, hogy Szapolyai (I.) Jánosnak semmilyen állami bevételt nem sikerült behajtania Szlavóniában, így itt sem gazdaság-, sem várospolitikáról nem beszélhetünk, aminek pedig az aktív kormányzás részének kellett volna lennie. Az uralkodói akarat tehát még 1527 első hónapjaiban is csupán akkor és annyiban jelent meg Szlavóniában, amennyiben az udvarhoz hű helyi arisztokrácia tagjai jónak látták. 3. Támogatói közé tartozott minden társadalmi csoport jelentősebb hányada, uralmát a nagybirtokosok közül csupán az újonnan felemelkedő katonabárók, Pekry Lajos, Keglevich Péter és Beriszló István, a horvát határvidéken szocializálódó Karlovics János és a Nyugat-Magyarországon hatalmas birtokállománnyal rendelkező Batthyány Ferenc utasították el. Ők azonban csekély számuk ellenére komoly katonai befolyással, a báni címen keresztül pedig elegendő jogkörrel rendelkeztek ahhoz, hogy János királyt megakadályozzák a tartomány konszolidálásában. Szapolyainak a tartományból való kiszorulását mégsem ez

okozta, hanem sokkal inkább az, hogy a megválasztásakor vele szemben támasztott követelmények egyikének sem tudott megfelelni. Sem Ferdinánd ellenében nem tudta megvédeni az ország egységét, sem az Oszmán Birodalom által elfoglalt területet nem volt képes visszaszerezni. Szlavóniában ez utóbbi több volt retorikai fogásnál, hiszen itt a háború már 1526-tól kezdve minden borzalmával megjelent, és Frangepán Kristóf, Erdődy Simon és Tahy János – azaz a folyamatosan törökbarátsággal vádolt Szapolyai legfőbb hívei – minden erejükkel részt vettek a határvédelemben. Itt nem tekintettek szövetséges segédcsapatokként az oszmán bégek kontingenseire, nem vezettek közös megtorló akciókat a Ferdinándhoz hű nagybirtokosok ellen, ezért Szapolyai vazallusságát a kezdetektől fogva elutasították. Szlavónia ezzel gyakorlatilag 1530-ban kívül került János király államának határain, és elveszett a szépreményű uralkodó számára.*

Varga Szabolcs

* A referátum elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00387/10/2) támogatta, a kéziratba a szerző beépítette Neumann Tibornak a konferencián elhangzott hozzászólásait is, amelyeket ezúton is köszön.